

מקורות חדשים לפועלו של ר' שלום עראקי בקהילות תימן במאה הי"ח

אהרן גימאני

א. מבוא – תקופתו ומעמדו של ר' שלום עראקי

משפחת עראקי מילאה תפקידים מרכזיים בקהילות תימן במאה הי"ח. הבולט שבבני המשפחה הוא ר' שלום בן אהרן אלעראקי¹. הוא, כאביו ר' אהרן, כיהן כנשיא יהודי תימן והיה אחראי על יציאת המטבעות. מעמד מיוחד היה לו בחצר השליטים, הודות לקשרי אביו עימם. הוא כיהן בתפקידו בשנות תצ"ג-תקכ"א (1761-1733), תחת האמאם אלמנצור חוסיין בן אלמתנפל קאסם,² אשר שלט בתימן כ-20 שנה עד מותו בשנת תק"ו (1746) ועוד קודם שעלה לשלטון הכיר את ר' שלום. ר' שלום המשיך בתפקידו גם תחת האמאם הבא, אלמהדי עבאס.³

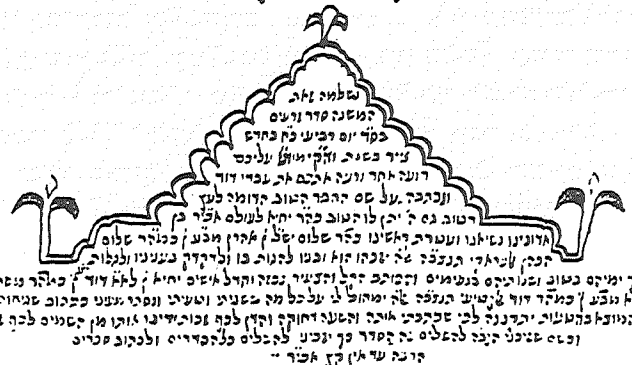
ר' שלום הוא מהאישים הבולטים בקהילות יהודי תימן בכל הדורות והמנהיג הפוליטי המפורסם ביותר בפועלו למענן. יש שכינהו הרשב"א,⁴ אך הוא נודע יותר בכינויו אלאוצטא (האומן),⁵ כנראה בשל תפקידו כאחראי על יציאת המטבעות של

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

- 1 בכתובה של משפחת עראקי מט"ו כסלו ב'קמ"ח לשרות (תקצ"ז ליצירה/1837) נכתב: 'מוסא בן הרון בן יוסף בן יחיא בן סידנא אלשיך סאלם אלכהן אלעראקי'. הזכרת השושלת לאורך חמישה דורות עד ר' שלום והכינויים הנוספים לו — מלמדים על מקומו בתודעת משפחתו. מהשושלת הקאסמית, שעלתה לשלטון לאחר גירוש העות'מאנים בשנת 1629 — ראה: רצהבי, מרד, עמ' 32; סטוקי, עמ' 142-149.
- 2 ראה: טובי, עיונים, עמ' 164-167; קליין-פרנקה, עמ' 88-94.
- 3 ראשי התיבות: הרב שלום בן אהרן. בהקדשות ספרים שהובאו על-ידי מתפללי 'כניס אלאוצטא' בצנעא לבית-הכנסת 'נוה שלום הכהן' ברמת-גן, כותב הרב סעדיה ב"ר יוסף עוזירי, שעמד בראש בית-הכנסת בצנעא במאה העשרים: 'האדא הרמב"ם מלך כניסת אדונינו הרשב"א נע"ג [...]'. [ספר רמב"ם זה (ספר משנה תורה), קניין בית-כנסת אדונינו הרשב"א נחו עדין גן]. 'זה החפץ משתרא לכניסת אדונינו הרשב"א יכ"ע נע"ג [...]'. [זה החפץ (הספר, ספר תקוני הזוהר) נקנה עבור בית-כנסת אדונינו הרשב"א יכוננה עליון נע"ג...], ועוד. ראה גם: שו"ת פעולת צדיק, חלק א, סימן סה; חלק ב, סימן צט. הרב יחיא צאלח (מהרי"ץ) חי במאה הי"ח. בשיר שנכתב לכבודו כותב אחד המעתיקים בראש השיר: 'שיר זה מדובר על הרשב"א הכהן אלאוסטא זצ"ל, שייסד כמה בתי כנסת ומקואות, בעיר צנעא בירת תימן וסביבותיה' — ראה: חסיד, בעמודים אחרונים, עמ' א.
- 4 גויי הארץ כינו יהודי בעל-מלאכה בתימן בשם אוצטא, שמשמעו בעל אומנות. על פי התעודה

נגמור סדר זרעים בעזרתה שדי ברה

ומנין המסכתות של סדר זה אחר עשרה מסכתות
ומנין פרקים של סדר זה ארבעה ושבעים פרק

סוף כתיי של המשנה עם פירוש הרמב"ם, סדר זרעים, שהועתק לכבוד ר' יחיא בן אלאוצטא

השליטים, ואולי משום שהנהיג את הקהילה בצורה מסודרת. שמעו פשט גם מחרץ
למקומו, ובקרב יהדות תימן גם מעבר לתקופתו.

הוא עשה הרבה בביסוס חיי הקהילה בצנעא, שירדה ירידה של ממש הן רוחנית
והן כלכלית ביובל השנים קודם שעלה להנהגה, וכן בעזרה כלכלית ורוחנית לקהילות
אחרות בתימן. המשבר בקהילות תימן בא עקב גירוש היהודים למוזע בשנות

המפורסמת להלן, ניתן כינוי זה גם לאביו אהרן, ששימש בנשיאות לפניו. ראה: להלן, תעודה א.
ראה גם: ניני, תעודות, עמ' קכב; טובי, עיונים, עמ' 165. על אישים נוספים שכוננו אוצטא עוד
לפני ר' שלום ואביו, ראה למשל: סלימאן אלנקש נשיא יהודי תימן במאה הי"ז — רצהבי, גלות,
עמ' שפג. יוסף אלכחלאני — רצהבי, משבחי, עמ' 56. מקור השם ומשמעותו אינם נהירים דיים
— ראה: טובי, שם.

תל"ט-תמ"א (1679-1681). בשל הגירוש נעתק מקום מושב הקהילה בצנעא למקום חדש מחוץ לחומות. עבר זמן רב ונזקקו למשאבים רבים עד שנתגבשו ונתבססו חיי קהילה תקינים.⁶ שירים רבים מספרים בשבחו של ר' שלום ובשבח מעשיו והם מלמדים על מקומו בקרב יהודי תימן.⁷ בספר שנכתב לכבוד ר' יחיא, בן הנשיא, מציין מעתיק הספר את מנהיגותו של ר' שלום כרמו למנהיגות דוד, ומכנהו 'אדונינו נשיאנו ועטרת ראשינו'.⁸ הצרכים של כלל יהודי תימן עמדו לנגד עיני ר' שלום. על פי תעודות חדשות הקשורות לפועלו, נלמד להכיר עוד ממעשיו: דאגה לחיים הקהילתיים, עזרה בבניית בתי-כנסת והקדשת ספרים.

ב. דאגתו לחיים הקהילתיים בקהילתו צנעא

בשטר הצוואה של ר' שלום (להלן, תעודה א), שנכתב בשנת תק"ם (1780), ניכרת דאגתו לחיי הקהילה גם לאחר מותו. הוא מסדיר את המשך פעולתם התקינה של בית-הכנסת והמקוואות שבנה.

שלושה בתי-כנסת הקים, שניים בצנעא ואחד בדמאר. המפורסם בהם הוא בצנעא, שמו 'כניס אלאוצטא', שנודע עד לדור האחרון בגודלו, בהדרו ובחכמי הקהילה שהתפללו בו. עליו כותב י' ספיר, שהוא עשוי להכיל למעלה מאלפיים מתפללים.⁹ בית-הכנסת האחר שהקים, 'כניס אלעזירי', היה מפורסם פחות.¹⁰ בית-הכנסת בדמאר, 'כניסת סאליס', נקרא על שם ר' שלום עראקי.¹¹ להחזקת 'כניס אלאוצטא' בצנעא הקציב ר' שלום את דמי השכירות של ארבע חנויות שבבעלותו בשוק

6 דברי סיכום על מאורע זה ותוצאותיו — ראה: גימאני, עמ' 186-200.

7 רשימת מקורות לשירים — ראה: טובי, עיונים, עמ' 178-180.

8 בכתב-יד למשנה עם פירוש הרמב"ם, סדר זרעים, כותב המעתיק בקולופון: 'נשלמה זאת המשנה סדר זרעים בס"ד יום רביעי כ"ח בחדש אייר בשנת והקימות' (תק"ה/1755) עליכם רועה אחד ורעה אתכם את עבדי דוד. ונכתבה על שם החבר הטוב הדומה לעץ רטוב גם ה' יתן לו הטוב כה"ר יחיא לעולם אכ"ר בן אדונינו נשיאנו ועטרת ראשינו כה"ר שלום יש"ל ו' אהרן מב"ע (מנוחתו בגן עדן) ו' כמה"ר שלום הכהן אלעראקי תנצב"ה אלה' יזכהו הוא ובניו להגות בו ולדקדק בעניניו ולגלות מצפוניו אכ"ר יאריך ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים והכותב הקל והצעיר נבזה וחדל אישים יחיא ו' לא"א דוד יצ"ו ו' כמה"ר משה תנצב"ה ו' סעדיא נע"ג ו' מ"ו יודא מב"ע ו' כמה"ר דוד אלקטיעי תנצב"ה [...]. כתב-היד המהודר הוא ברשות מרדכי יצהרי, ראש העין (ראה סוף כה"י באיור שבעמ' 135), ושמה כתב-היד נמכר ע"י משפחת עראקי כשירדה המשפחה מנכסיה, כפי שמציין ספיר בביקורו בתימן — ראה ספיר, דף קא ע"א.

9 ראה: ספיר, דף צא ע"א. רשימה של חלק מחכמי הקהילה באי בית-כנסת זה — ראה: צובירי, כנסת, המבוא, עמ' 12-13.

10 ראה: קרח, עמ' קעה הערה 6.

11 דמאר היא עיר מרכזית, דרומית מזרחית לצנעא במרחק 99 ק"מ — ראה: מקחפי, עמ' 167-168. הרב לוי קשת, מחכמי דמאר, מספר שזה היה אחד משלושת בתי-הכנסת הגדולים בעיר ומנהיגיו בדרו האחרון היו משפחת עזירי.

היהודים. לפי צוואתו, בכסף יקנו לכשיזדקקו מצעים ופרוכות, שדרכם להתבלות, דברים אחרים כאשר יידרשו.

להחזקת המקוואות הקציב דמי שכירות של ארבע חנויות אחרות. שכר שתי חנויות למטפלים במי המקוה, ושכר שתיים האחרות לבלניות.

כמו כן מוזכרים בצוואתו שלושה ספרי־תורה וכתבי קודש שתרם לבית־הכנסת הגדול. ספרי־התורה הם: האחד — כינויו 'הזקן' וכתבו ר' יצחק ונה;¹² השני — כינויו 'נהמי'; והשלישי — כינויו 'עזרא'.¹³ בין כתבי הקודש מוזכרים ספרים המשמשים את המתפללים 'בשילוש',¹⁴ שהוא לימוד הבוקר לאחר התפילה, והם: כל חלקי ספר הזוהר, 'ראשית חכמה' לר' אליהו די וידאש, ממקובלי צפת במאה הט"ז, משניות, נביאים; ספרים אחרים המשמשים ללימודם בעיתות אחרות: ספרי הרמב"ם, 'בית יוסף' למרן ר"י קארו, ו'הלבוש' לר' מרדכי יפה, מחכמי אשכנז במאה הט"ז. לתועלת הלומדים ציווה ר' שלום שלא להוציא את הספרים מבית־הכנסת, ואם יזדקק מישהו לספר, יוציאו רק לזמן קצר וברשות הממונה.

קרוב לודאי שר' שלום הקדיש ספרים נוספים. על עותק של 'קרית ספר' לר' משה מטראני (ויניציאה ש"א, 1551) נכתב: 'לבית הכנסת שלמדנית צנעא משתרא לאלכניס, סאלם ן' הארון עראקי' [נקנה בעבור בית־הכנסת, שלום בן אהרן עראקי]. ועל עותק מן התלמוד הבבלי למסכת נדה (ברלין תק"ח, 1748), מציין אחד מצאצאיו: 'הקדש פי אלכניס מן סיידו אלואלד סאלם ן' הארון אלעראקי ר"ת'. [נהקדש לבית־הכנסת מזקני אבי המשפחה שלום בן אהרן אלעראקי רוח ה' תניחנן].¹⁵

ג. עזרתו לקהילות אחרות בתימן

המקורות והתעודות להלן מאירים בעיקר את פועלו של ר' שלום בצנעא מקום מושבו, אולם יש עדויות על עזרתו גם לקהילות אחרות. קהילת רדאע פנתה אליו

12 מחכמי תימן במאה הי"ז. חיבוריו המפורסמים הם: 'רכב אלהים' — חיבור קבלי, נדפס בידי הרב ר' רצאבי (בני־ברק תשנ"ב); פירוש נרחב לסידור, שקראו 'פעמון זהב ורימון', ידוע גם בשם 'חידושין' (בכתובים). על־פי עדות הרב שלמה עראקי, מצאצאי אלאוצטא וממתפללי 'כניס אלאוצטא' בצנעא, אחד מספרי־התורה שהובאו בידי אביו יהודה מ'כניס אלאוצטא' לבית־כנסת 'יהודה' שבנה אביו בירושלים ע"ש הרשב"א הכהן אלאוסטא זצוק"ל, מסורת בידו שכינויו 'הזקן'. סביר להניח שהכוונה לספר־תורה זה שכתבו ר"י ונה. שאלה היא מה בא לבטא כינוי 'הזקן'. אם לזמן הרי ר"י ונה חי רק שני דורות לפני השר שלום עראקי.

13 לא מצאתי זיכרונם. 'נהמי' כנראה על שם מקום הכתיבה ב'נהם', או שהובא ממקום זה. 'עזרא' כנראה על שם בעליו.

14 על מנהג זה כותב ר"י ספיר: 'אחר התפילה קודם עלינו לא יצאו מבית הכנסת עד שלומדים מעט בנביאים בכתובים בהלכה או אגדה אשר ראש הכנסת מגיד לפנייהם ולזה קוראים שילוש'. ראה: ספיר, דף נו, ע"א. על מנהגים אחרים בלימוד ב'שילוש' — ראה: שתילי זיתים, סימן קנה, סעיף קטן ב; צובירי, כנסת, עמ' רסט-רעב; רצהבי, במעגלות, עמ' 20.

15 הובאו על־ידי מתפללי 'כניס אלאוצטא' לבית־הכנסת 'נוה שלום הכהן' ברמת־גן.

בשנת תפ"ו (1726) בעניין ריסון מפירי סדר, ובשנת תק"ח (1748) בענייני הנהגת הקהילה.¹⁶ פניית קהילת רדאע אליו עוד קודם שהתמנה לשר בשנת תצ"ג (1733), יש בה ללמד על מעמדו ואישיותו עוד לפני מינויו הממשלתי.

ר' שלום גם סייע לחיי הדת. כנזכר לעיל, הוא בנה בית-כנסת לקהילת דמאר, וידועים בתי-כנסת אחרים שסייע בבנייתם בתימן. הרב עמרם קרח, רבה הראשי האחרון של יהדות תימן בגלותה, מציין בית-כנסת שבנה ר' שלום בעיר מצי'א — היא מוח'א — השוכנת בחוף ים סוף וידועה עוד מהתקופה החמירית. בתקופות מסוימות היתה עיר נמל חשובה וידעה גם שגשוג מסחרי, בעיקר בייצוא קפה (קפה מוקה).¹⁷ השדר"ר ר"י ספיר בביקורו בתימן בשנת תרי"ט (1859) כותב על בית-כנסת זה:

גם בעיר מוכא על שפת ים סוף שהיתה אז עיר ואם בישראל בנה להם בית כנסת נאה בנין אבנים ולבנים ברשיום [ברשיון] שישב שמה כמו מושל [...] והוא בנה שם בית הכנסת בנין אבנים חזק לתלפיות נגד מגדל המבצר ועודנה שם עד היום הזה.¹⁸

ממסמך המתפרסם להלן, אנו למדים על תרומה ששלח לבית בוס, לבניית בית-כנסת שם.¹⁹

על תרומת ספרים למדים אנו מהקדשות על גבי ספרים שתרם, הנושאים את חתימתו של ר' שלום. הספרים היו מיועדים לבית-הכנסת בדמאר, וסביר להניח שזה בית-הכנסת שנבנה על ידיו. ספר אחד, ובו הקדשה משנת תק"ב (1742), הובא בידי מתפללי בית-הכנסת בדמאר לבית-הכנסת 'נוה שלום הכהן' ברמת-גן. בשער ספר, שנדפס בקושטאנדינא בשנת תצ"ו (1736), נכתב בדברי ההקדשה:

הקדש לזכות את הרבים לבית הכנסת חקנא אלדי פי דמאר ולא לאחדן תקדים ותאליר פיהן פי ביע לצורך אחר אלא אלקראיה פקט ולא אחד יכרגה מן אלכניס אלא בראי עאקל מן מן יחץ אלהקדש לשם שמים [...]. ר"ח אדר ב' שנת בנג סאלם י' הרון אלעראקי יצ"ו [הקדש לזכות את הרבים לבית-הכנסת שלנו בדמאר ואין לאיש רשות למוכרם אלא ללימוד בלבד. ואיש לא יוציאו מבית-הכנסת אלא ברשות הממונה על ההקדש לשם שמים [...]. ר"ח אדר ב' שנת

16 רדאע עיר עתיקה ורחוקה מדמאר 53 ק"מ. ברדאע היתה קהילה יהודית גדולה — ראה: מקחפי, עמ' 175-176; רצהבי, הליכות, עמ' שנו-שס, שסו-שסח, שעד-שעה; טובי, קהילת, עמ' 41-44.

17 מוח'א — 94 ק"מ מערבית להעיז — ראה מקחפי, עמ' 367-368; אביר, עמ' 19-26; ניני, תימן, עמ' 63-65; ספיר, דף קי. על בית-הכנסת שבה — ראה: קרח, עמ' טז.

18 ראה: ספיר, דף קא ע"א, דף קי ע"ב. ספיר לא דייק בשייכו מעשה זה לר' אהרן, אביו של ר' שלום עראקי. שכונת היהודים היתה מחוץ לחומות, כנראה בגלל הגירוש למוזע, כפי שקרה ליהודי צנעא. ספיר כותב, שמסיבה ביטחונית אסרו לבנות בתי אבן בשכונת היהודים, ואילו לר' שלום ניתן אישור לבנות בית-כנסת מאבן.

19 ראה תעודה ב להלן. בית בוס הוא ישוב קדום, 5 ק"מ דרומית מערבית לצנעא — ראה: מקחפי, עמ' 60.

בניג (לשטרות, תק"ב ליצירה/1742). שלום בן אהרן אלעראקי ישמרו צורו ויוצרו.²⁰

בהיותה בירה, היתה ההגירה מצנעא ואליה מרובה מזו שבכל ערי תימן. קשריה והביקורים המרובים בה נבעו גם משום היותה המרכז הדתי הסמכותי לקהילות תימן, מכוח החכמים שישבו בה, וגם מכוח השלטון המוסלמי שישב בה, וגם אליו פנו יהודים ממחוזות אחרים. עם זאת צנעא היתה נתונה לזעזועים וכשעת צרה נמלטו ממנה היהודים. למשל בשליש השני של המאה הי"ט נתפזרו יהודי צנעא בקהילות תימן, עקב אי יציבות שלטונית שגרמה סבל ליהודי הבירה.²¹ על ר' יוסף ג'זפאן נאמר לקמן בתעודה ב, שהוא הגיע לבית בוס, נראה שגם הוא היה מגולי צנעא במאה הי"ט.²² פיזור זה גם הגביר את הקשר בין צנעא לקהילות אחרות. ושאלה היא, האם הסיוע של ר' שלום עראקי לקהילות אחרות כתימן עשוי ללמד על קשר מיוחד בתקופתו בין קהילת צנעא לקהילות אחרות בתימן. בתקופת ר"ש עראקי במאה הי"ח היה המצב שונה. לקהילת צנעא היתה עדנה, היא התרחבה והתבססה לקלוט יהודים מקהילות תימן שבאו בשעריה. סביר להניח שהקשר בין קהילת צנעא לקהילות אחרות הוא פועל יוצא של השלטון הכללי שביסס את מעמדו במחוזות שונים בתימן.²³ אולי יש להוסיף לכך סיבות הנובעות מתנאי מקום וזמן בתוך הקהילה היהודית, כפי שהדברים באים לביטוי באישיותו, בעושרו ובכושר מנהיגותו של ר"ש עראקי.

קהילות יהודיות מחוץ לתימן פנו אל ר' שלום בבקשת סיוע, והוא נענה לבקשתם.²⁴ הרב רפאל מיוחס, רב ראשי וראשון לציון בירושלים בשנות תקט"ז-תקל"א (1756-1771), שלח אליו את חיבורו 'פרי האדמה'. בדברי ההקדשה לחלק השני של הספר, שנדפס בשנת תקי"ז (1757), הוא כותב לו: 'דא דורונא דמשלחא מני העומד בירושלם לגבורא דשלים בכולא נשיא ישראל החכם השלם הדיין המצויין'²⁵ הרב מר קשישא כמה"ר שלום הכהן ולבניו החכמים השלמים היי

20 הספר הוא ברשות הרב יוסף הכהן עראקי, בני-ברק. בית הכנסת הנדון נבנה בידי עולי צנעא ודמאר, לזכר הנשיא ר' שלום.

21 טובי, יהודי, עמ' 26-31, 52-57.

22 יש יסוד להניח שר' יוסף הוא בנו של ר' יהודה ג'זפאן בעל החיבור 'מנחת יהודה' שישב בצנעא. מצויה העתקה מר' יוסף ג'זפאן לספר 'מנחת יהודה'. ראה: נחום, עמ' מז-מט מס' 144. כמו כן מצויים כתבי יד רבים מהעתקותיו. בהעתקות מסוימות הוא מתאר את קושי זמנו בגלל מאורעות התקופה. ראה: רצהבי, במעגלות, עמ' 87, 90. בשנת תרי"ד (1844) עדיין היה ר' יוסף הנוכח בצנעא. נחום, צוהר, עמ' מז. ובשנת תרמ"ב (1882) כבר שב לצנעא, שכן הוא חתום על תשובת חכמי צנעא בשנה זו. קאפח, שלוחים, עמ' 890. על גולים אחרים מצנעא שהגיעו לבית בוס בעקבות אי יציבות שלטונית, ראה: רצהבי, במצור, עמ' 83.

23 על התרחבות הקהילה בצנעא — ראה: חבשוש, עמ' 721. על המצב הכללי: ניני, תימן, עמ' 104.

24 ראה: טובי, פניית, עמ' 257-267; קאפח, צרור, עמ' 835.

25 ר' שלום לא כיהן כדיין בבית-הדין, ואלה הם גינוני שבת מקובלים.

נאם המעתיק בעדם יומם וליל הצעיר רפאל מיוחס בכ"ר שמואל ס"ט.²⁶ ניתן לשער שדברי השבח נכתבו עקב סיוע שנתן לו השר שלום. ניתן להסיק אפוא, שבמשך כל ימי חייו, גם כשכבר לא ייצג את היהודים אצל השליטים, המשיך ר' שלום לסייע בחיים הקהילתיים. יתרה מזאת, משטר הצוואה אנו למדים שהוא ביקש להבטיח את תקינות בית-הכנסת והמקוואות ורכושם גם לאחר מותו, והפריש לכך מירושתו. הידוע על אודותיו והתעודות החדשות שלהלן מלמדים על ייחודיות מנהיגותו ועל דאגתו לצרכי הכלל.

התעודות²⁷

תעודה א: שטר צוואה

שטר הצוואה של ר' שלום הוא העתקה של העתק, שמקורו נכתב בערבית-יהודית בשנת תק"ם (1780) וההעתקה האחרונה ממנו נעשתה בשנת תרע"ד (1914). ההעתקה נועדה לשמר לדורות שיבואו מסמך המעיד על הסדרת החיים הקהילתיים וסדרים שעדיין היה להם תוקף. שמות העדים הרשומים בהעתקה האחרונה, שנעשתה בשנת 1914, הם אלה שחתמו על ההעתקה הראשונה שנעשתה במאה ה-19. שמות החותמים על השטר המקורי וכן שמות המעתיקים של ההעתקה האחרונה – לא צוינו.

תרגום

בזה התאריך הגיש דוד בן יחיא²⁸ אלעראקי העתק הצוואה של זקנם אדוננו אלאסטא סאלם בן אהרן אלעראקי וביקש להעתיקה כאן, וזה נוסחה!
מכיוון שהתפורר ונהרס שטר הצוואה של אדוננו הנשיא שלום בן אהרן אלעראקי ביקשו מאיתנו היורשים העתק במקומו, וזה נוסחו אות באות!
ביקש מאיתנו אדוננו מאור הגולה הנשיא נר"ו [נצרו רם ונשא] יאיר אורו שלום בן אהרן בן מ"ו שלום הכהן אלעראקי ז"ל שלא תהא מניעה מהקהל מלהתפלל תפילה הנהוגה בבתי-כנסיות שלו אשר בעיר צנעא ובבית-כנסת דמאר יכונגן עליון.²⁹ ואל לאיש מהקהל ולא לשום יורש מזרעו להשתמש במשהו משלושת בתי-הכנסת.

- 26 הספר נמצא ברשות הרב י' צובירי, תל-אביב. על ר"ר מיוחס – ראה: אלמאליח, עמ' 84.
- 27 תודתי נתונה לרב איתמר כהן, שמפיו למדתי על קיומן של תעודות אלה. יעמדו על הברכה גם הרב יוסף צובירי, שהיה מראשי 'כניס אלאוצטא', ולרב יוסף הכהן עראקי, מצאצאי ר' שלום הכהן עראקי, שהעמידו לרשותי את המסמכים המתפרסמים להלן בתרגום לעברית.
- 28 אחיו של דוד הוא הרב חיים בן יחיא אלעראקי, שעמד בראשית המאה העשרים בראש בית-כנסת 'אלאוצטא', הוא גם שימש כדיין בבית-הדין. ראה: קרח, עמ' סא.
- 29 בתי-הכנסת הללו התפללו בנוסח ה'שאמי', המושפע מן הסיודור הספרדי. ברור האחרון עורך הרב יוסף צובירי, מחכמי ומראשי בית-כנסת 'אלאוצטא', את נוסח התפילה של בית-כנסת זה, תחת הכותרת 'סודור כנסת הגדולה'. עד עתה יצאו לאור שלושה כרכים: לחול ולשבת, שלוש גללים, ראש השנה.

ההכניס אדוננו הנשיא לבית־הכנסת שבמזרח העיר, שבו מתפללים הוא ובניו³⁰ יצ"ו [ישמרם צורם ויוצרם], שלושה ספרי־תורה הקדש לבית־הכנסת הזה יכ"ע [יכוננו עליון] והם ספרי־תורה כתיבת מ"ו יצחק ונה ז"ל, שכינויו הזקן. וגם ספר שני, שכינויו נהמי. וגם ספר שלישי והוא עזרא. ואת אלה ספרי־התורה הקדיש בתנאי שמעתה ועד עולם לא יהא לאיש מזרעו או מהקהל רשות בהם למאומה ואפילו לא לפדיון נפשות,³¹ רק יישארו למצוות קריאה תמיד לזיכרון טוב לו ולבניו אחריו עד עולם. ספרי הלימוד שלו, שנתן אותם אדוננו בבית־הכנסת הזה הם: כל חלקי ספר הזהר וראשית חכמה וגם המשניות ונביאים אשר לומד בהם הציבור השילוש. וכן ספרי הרמב"ם ובי"י [ובית יוסף] והלבוש. כולם יושארו בבית־הכנסת הללו יכ"ע. ואין לאיש רשות לשאול את הספרים להוציאם, אלא ברשות הממונה עליהם, למי שצריך לצורך שעה בלבד ויחזירנו למקומו בבית־הכנסת.

וייחד לבית־הכנסת הזה גם ארבע חנויות, מאלה שבשוק העיר, שיהיו דמי השכירות שלהן מוקדשים לבית־הכנסת הזה למה שיצטרכו, כגון למצעים או לפרוכות ומה שתצטרך בו לפי ראות הממונה. ואין לאיש רשות לבקש להשתמש בספרים האלה.³²

ולשני המקוואות, זה שבמזרח העיר וזה שבצפונה לצד מערב, ייחד שכר שתי חנויות, יתקבץ שכרם תמיד ויהיה למה שיצטרכו לתיקונים או לדליית מים.³³ וכן ייחד שכר שתי חנויות לאלה [מן הנשים] הנשארות לשרת בנות ישראל,³⁴ יתחלק השכר בשווה בין שני המקוואות.

ובענין בנו, אדוני יוסף יצ"ו, כבר ייחד לו הבית הישן בשטר וכבר אושר השטר. וכמו כן ייחד לילדי בנו כמוהר"ר יחיאל צוק"ל [זכר צדיק וקדוש לברכה] להם ולבת של שלמה הבית החדש.³⁵ ואישר שיש לילדי יחיאל והבת של שלמה בכתיבת שטר. וכמו כן לדוד בנו יצ"ו ייחד את הבית שברחוב אברהם אלעראקי, והוא שהיה שייך לחי"י³⁶ אסטא אהרן צוק"ל הרי הוא בכלל עם כל מה שמצטרף לו שייך לדוד. כל זה ברצונו ומדעתו [של ר' שלום] הי"ו [ה' ישמרהו ויחיהו] ויארץ ימיו בטוב עד עמוד כהן לאורים ותומים צדקתו עומדת לעד יצ"ו.

30 הכוונה לבית־כנסת הגדול 'כניס אלרצטא'.

31 כגון דמי פדיון ליהודים הנאסרים על־ידי השלטונות. כדי לשחררם היו נדרשים סכומי כסף שלעיתים היו נלקחים מקופת הקהל. דוגמה למנהיגים המבקשים כסף מקופת הקהל כדי לשחד מסולמים לשם פדיון לידים שנלקחו להמיר דתם — ראה: רצהבי, הליכות, עמ' שכב-שג. כוונת הדברים, שגם במקרי מצוקה כגון אלה, לא תהא רשות למכור ספרי־תורה כדי לממן את ההוצאות הנדרשות.

32 כוונת משפט זה, שאפילו לצורכי בית הכנסת אין למכור את הספרים.

33 להחלפת מים מהמקווה ולהשיקם מאוצר מי הגשמים. על אחד המקוואות שכנה ר' שלום — ראה: קרח, עמ' קטר.

34 הבאות לטבול.

35 יוסף — מחכמי תימן במאה ה"ח. ראה: צוברי, מסורת, הקדמה, עמ' ג-ד. בנו, ר' יחיאל, נמנה עם החכמים הבולטים בתימן במאה ה"ח וכיהן כד"ר בבית־הדין. נפטר בחיי אביו. העדות דלות על בנו שלמה. מצוי שיר ששלח דוד בן עובדיה אשואל לנשיא שלום בתחונת בנו שלמה — ראה: טובי, פניית, עמ' 268-269. נראה שר' שלום דאג לילדי בניו, יחיאל ושלמה, משום שנפטרו עוד בחייו.

36 ת"י — כינוי לנפטר (כמו: המנוח) — ראה: רצהבי, אוצר, עמ' 91. ביטוי זה בא גם להלן בתעודה ב.

ועוד התנה אדונינו יצ"ו. שלא יתערב איש מהקהילות בכל זמן מן הזמנים בבתי-הכנסת שלו כדמאר ובצנעא אלא במה שייעשה במוקדם ובמאוחר להחזקתם בכל דבר ורק על-ידי הממונה מזרעו מנהיג אחריו.³⁷ יום ר' ב' בניסן בצ"א.³⁸ והכול שריר וקיים. וחותרים עליו מ"ו יחיא אלכהן ומ"ו יחיא בן יעקוב צאלח.³⁹ נשלמה העתקת ההעתק הנזכר למעלה יום ג' י"ו אייר ברכ"ה [לשטרות, תרע"ד ליצירה].

תעודה ב: פסק בית-דין צנעא לאנשי בית בוס

סביב בית-הכנסת בקהילת בית בוס נסב ויכוח שהגיע עד בית-הדין בצנעא. מפסק הדין משנת תרל"ז (1877) אנו למדים, מטענות המתדיינים, על תרומה שהתנדב ר' שלום לצורכי בניית בית-הכנסת בקהילת בית בוס.

תרגום

תביעתו של יחיא אלשעובי, בא-כוחם של חבריו, נגד ישועה וחבריו, שהוא [שעובי] תובע מה שמגיע לו ולחבריו בבית-הכנסת הראשון, ובספרים השייכים לכלל הציבור, אלה שהגיעו לשכון במקום הזה. השיב אהרון מדינה, בא-כוחם של ישועה וחבריו, שבית-הכנסת קודש [= הקדש] ובנה אותו חיי שלום אלאצטא,⁴⁰ אבל הספרים ושאר [המטלטלין] שבבית-הכנסת, כגון שופר ותיבה וזולתם, אם ייקבע שהם שייכים לכלל הציבור — מה טוב, והוצע להביא מה שיש בידי כלל הקהל,⁴¹ ואחרי כן ייפסק הדין. וקיבלו עליהם כלל הקהל את מ"ו [מורנו ורבנו] יוסף ג'זפאן לקיים כל אשר יאמר בעניין בית-הכנסת וההקדשות. והוכיח מ"ו יוסף דגן בעניין בית-הכנסת, שמאז בואו להשתכן בכפר בית בוס ראה שטרות שמדובר בהם שחיי שלום אלאצטא נע"ג [נוחו עדן גן] שלח לאנשי המקום סך עשרה קרוש נדר בעבור שיבנו להם בית-כנסת, ומזה בנו את בית-הכנסת ההוא. ועניין הספר הגדול שייך הוא לכלל הקהל, והספר השני הוא הקדש על מנת שיתנהגו [יפה] והספר השלישי שייך ליחידים ידועים, והשופר שייך לכל הקהל, יום ה' ט"ו אב בקפ"ח.⁴²

אחרי כן נפסק שבית-הכנסת הוא הקדש לכלל הציבור הדרים בכפר בית בוס,

37 במאה הכ' נמנו עם מנהיגי בית-הכנסת גם חכמים שלא ממשפחת עראקי. בצנעא כיהן הרב סעדיה ב"ר יוסף עוזירי. לצידו פעל הרב יהודה בן חיים הכהן עראקי, מצאצאי המשפחה — ראה: צובירי, כנסת, עמ' 13. כדמאר כיהנו כמנהיגים סעדיה ב"ר אברהם עוזירי ובניו.

38 תאריך השטר המקורי: בצ"א לשטרות (תק"ם ליצירה, 1780).

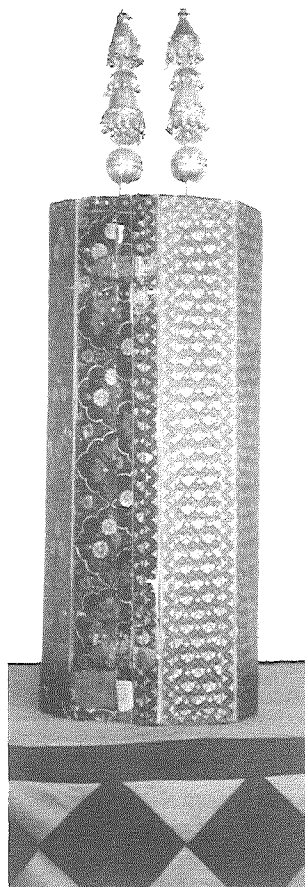
39 חותמים — על שטר ההעתק הראשון (אין ציון בשטר של שנת ההעתק הראשון). שני החותמים כיהנו כריינים בבית-דין צנעא. הראשון נפטר בתרכ"ז (1867) — ראה: קרח, עמ' לה. החותם השני מוכר בכינויו מהר"ץ הקטן או מהר"ץ בן יעקב, נפטר בתרי"ט (1859) — ראה: שם, עמ' לא.

40 הוא הנשיא ר' שלום הכהן עראקי.

41 כנראה להוכחות, כגון תעודות או שטרות.

42 בקפ"ח לשטרות = תרל"ז ליצירה (1877). תאריך זה הוא כנראה תאריך קבלת ההוכחות של ר' יוסף ג'זפאן. לא ברור מדוע הוצרכו לציין תאריך לפני סוף פסק הדין.

ספר תורה 'הזקן' (מימין) ותיבה (משמאל),
 שהובאו מיכניס אלאוצטא' בצנעא לבכני"ס
 'בית יהודה' בירושלים

ומקום שהמחלוקת מצויה ביניהם, הוסכם שכל אחד יטול חלקו על פי הגורל, וכמו כן
 כל מה שנתברר שהוא שייך לכלל הקהל, כגון ספרי לימוד וספרי-תורה יחלקו בין
 האנשים על פי הגורל. יום שני כ' אב בקפ"ח.⁴³
 [חתימות מסולסלות] יוסף בן דאוד מגזלי ס"ט, אברהם בן מ"ו צאלח ס"ט,
 סליי[מאן] בן מ"ו יוסף קארה ס"ט⁴⁴

43 אישור פסק הדין ע"י ביי"ד בצנעא ניתן חמשה ימים לאחר פסק הדין של הרב יוסף ג'זפאן בבית
 בוס.

44 מגזלי כיהן כדיון בבית-הדין בצנעא כמשך כ-40 שנה. נפטר בתרנ"ט (1899) בגיל 95 — ראה:
 קרח, עמ' מו, סא, קעד. צאלח כיהן כדיון בבית-הדין בצנעא, נפטר בשנת תרס"ה (1905) בגיל 80
 — ראה: שם, עמ' מו, סא, סה, קעד. קארה כיהן כחכם באשי ראשון בתימן ושימש כאב"ד
 בצנעא, נפטר בשנת תרמ"ט (1889) בגיל 85. ראה: שם, עמ' מא, מו.

הפניות ביבליוגראפיות

אביר אביר מ' אביר, 'הסחר הבין-לאומי והיהודים בתימן במאות ה-15-ה-19', פעמים, 5 (תש"ס), עמ' 4-28.

אלמאליח אלמאליח א' אלמאליח, הראשונים לציון, ירושלים תש"ל.

גימאני גימאני א' גימאני, 'יהדות תימן והמרכז הארץ-ישראלי (מאות הט"ז-ה"ח)', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת ברא"ל, תשנ"ב.

חבשוש חבשוש י' קאפח (מהדיר), "'קורות ישראל בתימן" לר' חיים חבשוש', כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 697-737.

חסיד חסיד ספר שירי הרה"ג שלום שבזי זצ"ל, יצא לאור ע"י חסיד, ירושלים תשכ"ו.

טובי, יהודי טובי, יהודי י תובי, יהודי תימן במאה הי"ט, תל אביב תשל"ט.

טובי, עיונים טובי, עיונים — —, עיונים במגילת תימן, ירושלים תשמ"ו.

טובי, פניית טובי, פניית — —, 'פניית פקידי קושטא אל רבי שלום עראקי נשיא יהודי תימן בשנת תק"ב (1742)', שלם, א, ירושלים תשל"ד, עמ' 257-267.

טובי, קהילות טובי, קהילות — —, קהילת יהודי רדאע שבתימן במאה השמונה עשרה, ירושלים תשנ"ב.

מקחפי מקחפי א"א אלמקחפי, מעגים אלמדן ואלקבאיל אלימניה, צנעא 1975.

נחום נחום י"ל נחום, צהר לחשיפת גנוי תימן, תל אביב תשמ"ו.

ניני, תימן ניני, תימן וציון, ירושלים תשמ"ב.

ניני, תעודות ניני, תעודות — —, 'תעודות משפחתיות מתוך "המסודה"', מורשת יהודי תימן, ירושלים תשל"ז, עמ' קיח-קלא.

סטוקי R.W. Stookey, *Yemen, The Politics of the Yemen Arab Republic*, Boulder, Colorado, 1978.

ספיר ספיר י' ספיר, אבן ספיר, ליק 1866.

פעולת צדיק פעולת צדיק ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ), שו"ת פעולת צדיק, ירושלים תשל"ט.

צובירי, כנסת צובירי, כנסת י' צובירי, סדור כנסת הגדולה, תל-אביב תשל"ו.

צובירי, מסורת צובירי, מסורת — —, 'הקדמה על מסורת מדוייקת, נדפס במבוא לספר כתר תורה, תאג', בראשית שמות, ירושלים תשמ"ב.

קאפח, צרור קאפח, 'צרור מכתבים בין מנהיגי יהודי קוציץ לבין יהודי תימן ובבל', כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 831-849.

קאפח, שלוחים קאפח, שלוחים רצהבי, רצהבי — —, 'שלוחים נשכחים לתימן', כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 879-898.

רצהבי, אוצר רצהבי, אוצר י' רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח.

רצהבי, במעגלות רצהבי, במעגלות — —, 'במצור ובמצוק (לפרשת הרעב האחרון בשנים תרס"ג-תרס"ה)', בואי תימן, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 67-102.

רצהבי, גלות רצהבי, גלות — —, 'גלות מועז', ספונות, ה (תשכ"א), עמ' שלט-שצה.

רצהבי, הליכות רצהבי, הליכות — —, 'הליכות החיים בגולת תימן לאור תעודות חדשות', אסופות, ד (תש"ן), עמ' שז-שפח.

רצהבי, מרד רצהבי, מרד — —, 'מרד אלקאסם' — פרשה בקורות יהודי תימן במאה הי"ז, ציון, כ (תשט"ו), עמ' 32-46.

רצהבי, משבחי רצהבי, משבחי — —, 'משבחי ר' יחיא בן אברהם הלוי, ידע עם, ח (תשכ"ג), עמ' 56-58.

קליין-פרנקה קליין-פרנקה א' קליין-פרנקה, 'המשלחת המדעית הראשונה לדרום ערב כמקור לתולדות יהודי תימן', פעמים, 18 (תשמ"ד), עמ' 80-101.

קרח קרח ע' קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד.

שתילי זיתים שתילי זיתים שולחן ערוך, 'אורח חיים' עם פירוש שתילי זיתים לר' דוד משרקי, ירושלים תרמ"ו, תרנ"א. יצא לאור בשנית ע"י חסיד, ירושלים תשכ"ד, תשכ"ו.

קריאה לעלייה לארץ-הקודש מפי הרב הראשי באלג'יר, תרנ"ט

אברהם הטל

באוסף מוזנח של ספרים בפאריס, שהכיל ספרים עתיקים למיניהם, חוברות ודפים בודדים, שמקורם מעורפל, גיליתי במקרה לאחרונה דף בודד, שעורר את תשומת ליבי.¹ הדף כולל מכתב, שכותרתו 'מכתב שני רבני',² בן 4 עמודים ממוספרים, שמידתם 20 × 15 ס"מ, מאת הרב הראשי משה וייל. המכתב הוא מיאנואר 1899, פרשת שמות תרנ"ט, כתוב בצרפתית וזרוי משפטים וביטויים רבים בעברית. כמכתבו פונה וייל, שהיה הרב הראשי באלג'יר, ב'דחיפות עליונה' אל אנשי קהילתו להודיעם כי הגיעה העת, שבו עם ישראל, במיוחד באלג'יריה ובצרפת, 'יבין את ההכרח המוחלט לעזוב את ארצות המערב כדי להגיע לירושלים ולטבריה'.

הרב משה וייל נולד בבוקסוויילר אשר באלזאס ב-1852, למד בבית-המדרש הרבני בצרפת בשנות 1871-1877,³ בשנות 1883-1891 כיהן כרב ראשי בוהראן,⁴ ואחר כך כיהן באלג'יר. הוא פירסם סדרת מאמרים על שמות החודשים העבריים ועל רבנו תם,⁵ מאמר על בית-הקברות בתלמסאן (בגרמנית) וחוברת בצרפתית על אותו נושא.⁶ נסיבות פירסומה של הקריאה האמורה אינן מקריות. החודשים שקדמו לפירסומה היו עשירים במאורעות בעולם היהודי בכלל, ובאלג'יריה בפרט: בשנת 1897 התכנס הקונגרס הציוני הראשון, וב-1898 — הקונגרס השני. בשנת 1898 התפרסם 'אני מאשים' של אמיל זולא, שעורר התרגשות רבה ופתיחה מחדש של משפט דראיפוס. באלג'יר עצמה, בחודש מאי 1898 הגיעה לשיאה ההסתה האנטישמית באמצעות העיתונות, להוציא את היהודים מכל מקצוע ומכל פרנסה; המון מוסת ואלים פרץ

הפניות ביבליוגרפיות — בסוף המאמר.

- 1 תודתי למר אליהו אלקובי מפאריס, שהובילני לערכת ספרים עתיקים אלה.
- 2 קדם לו כנראה 'מכתב ראשון רבני', שלא הגיע לידינו ותוכנו אינו ידוע לנו. אמנם ייתכן שהכוונה במלה 'מכתב' לדף בודד של שני עמודים, ללא כותרת, שנדפס באלג'יר בדפוס יונתן (Jonathan), החתום: משה וייל, ותאריךו תרמ"א (1881), והוא דן בבעיית הכפרות. דף זה נכלל באוסף הרב הראשי לצרפת, הרב צדוק כהן (Zadoc Kahn), השמור בבית-המדרש לרבנים בניו-יורק; תצלומו במיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, ירושלים, מ' HM2 5190b.
- 3 ראה: באורא, עמ' 186.
- 4 ראה: מי כמוך, עמ' 21.
- 5 ראה: וייל, העולם.
- 6 ראה: וייל, בית-קברות.

לבתים ולחננויות של היהודים, כזו ותקף וגרם נזק רב. המשבר והבהלה בקרב היהודים נמשכו חודשים רבים. כהתקרב מועד הבחירות העירוניות בשנת 1898, הגבירה העיתונות האנטי-יהודית את אלימותה וקראה להתיר את דמם של היהודים. השלטונות המקומיים לא נקטו כל צעדים למנוע פירסומים אלה או להעניש את האחראים להם.⁷ באווירה זו של אי ודאות ופחד נכתב המכתב שלפנינו, שהופץ כנראה בכל הקהילות. הרב וייל ראה במאורעות הללו סימן נבואי לשתרור העם היהודי משעבוד, על-ידי עלייה בהמון לארץ-הקודש, ללא דיחוי. 'כל אוהבינו מתעללים בנו, ואלקים חשבה לטובה'. אם תנאי העזיבה בהמון אינם יכולים להתגשם, הוא מציע עלייה של משפחות, או בריחה של כודדים. וייל סבור, שזהו הפתרון היחיד למצב היהודים, המוקפים שנאה ללא גבול.

למרות הסימנים המאיימים, קריאת הרב וייל היתה קול קורא במדבר. היא לא נענתה בעלייה בהמון ואף לא בעלייה של יחידים.⁸ אולם נראה, כי הוא הוסיף לעסוק בעניין זה מעבר לאיגרת זו שהגיעה אלינו, ואף עורר את מורת-רוחם של מוסדות קהילתו. במכתב מ-4 באוקטובר, כלומר 9 חודשים אחר פירסום הקריאה לעלייה, כותב נשיא הקונסיסטואר באלג'יר אל הנשיא וחברי הקונסיסטואר המרכזי בצרפת, בעניינו של הרב וייל:

רצוף בזה פרסום חדש של מר משה וייל, שלאחרונה זיעזע את קהילתנו [...].
כתור עונש החלטנו להפסיק את ההקצבה שנתנו לרב הראשי לשעבר.
אנחנו מקווים, אדונים, שתואילו לאשר את החלטתנו, בהתחשב בכך שכבר מזמן, ובשל סיבות הידועות לכם, נקטנו אמצעים נגד המתסס הזה שלא נרתע מלהתנגד למעשינו.⁹

במכתב זה אמנם לא נאמר מהו הפרסום החדש של הרב וייל (המכונה כאן 'מר'), ואם גם הוא כולל קריאה לעלייה, מכל מקום ברור שהוא פוטר ממישרתו ומאוחר יותר גם הקצבתו הופסקה. יצוין גם זאת, חרף קריאתו לעלייה דחופה וחרף איבוד מישרתו וערעור מעמדו בקהילת אלג'יר, גם הרב וייל עצמו לא עלה לארץ-ישראל. הרב אברהם בלוך, גם הוא מאלזאס, תפס את מקומו לאחר סיום כהונתו, והוא הציע לקונסיסטואר המרכזי 'להטיל עליו שליחות בירושלים'.¹⁰

7 על מאורעות אלה נערך דיון נרחב בבית-הנבחרים הצרפתי, וכלטה בו התערכותו התקיפה של ז'אן ז'ורס, בישיבה שהתקיימה ב-19.2.1898. (*Journal Officiel*, 20 février 1898). תודתי לפרופ' ש' שורצפוקס, שהעיר את תשומת לבי למראה מקום זה. עוד על כך — ראה: מארטין, עמ' 293-302; גאז': יאנקו.

8 במכתבו לרב הראשי צדוק כהן, ביום 22.2.1899, הרב משה וייל מתלונן שעדיין לא קיבל תשובה מאת אלמנטו של הירוש, שפנה אליה בנושא 'עלייתם של כמה מבני קהילתו לארץ-ישראל' (מאוסף הרב כהן, שתצלמו בארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל בירושלים).

9 ראה: קונסיסטואר, תעודה מס' 311.

10 ראה: שורצפוקס, עמ' 204.

קריאתו המקורית והפומבית של משה וייל לראות בעלייה לארץ-ישראל פתרון יחיד לסבלם של היהודים ולנדודיהם ראויה לתשומת לב. קודמיו וממשיכיו, רבני הקהילות באלג'יר ורבני צרפת שכיהנו באלג'יר, לא ראו בעלייה ארצה את הפתרון לבעיית האנטישמיות; הם סברו כי עליהם להביא 'אמאנסיפאציה' ו'ציביליזאציה' ליהודי אלג'יריה, לפי הכללים והעקרונות שקבע הקונסיסטואר המרכזי.¹¹ לפיכך מעניין לבחון את קריאתו הייחודית של משה וייל, שהיה יוצא דופן בשרשרת המנהיגות הרבנית של יהודי אלג'יריה.¹²

איגרת רבנית שנייה

הנצנים נראו כארץ,
עת הזמיר הגיע,
וקול התור נשמע בארצנו.

אחינו ורעינו, זרע קודש, ברוכי ה'
אחיי היקרים¹³

אנו חשים דחיפות עליונה להביא לידיעתם של אנשי קהילתנו את הדברים הבאים: בגלל סיבות שדתנו הקדושה מונעת מאתנו מלהביאן לידיעת הציבור, אנו אומרים את הדברים האלה: יש לסיים את המצב הקשה שאנחנו שרויים בו, הנמשך זמן כה רב, ומן ההכרח להשתחרר ממנו. אם יש התעוררות למטה, יש התעוררות למעלה. כאשר אנחנו מתעוררים היטב, העולמות העליונים גם הם מתעוררים. אנחנו חייבים להתחיל לעשות שלום לא רק עם האויבים האישיים שלנו, הנעלבים ואינם עולבין וכו', אלא גם עם אלה שמקרוב ושמרחוק, הנראים אויבים במידה כלשהי של הדת. שלום שלום לרחוק ולקרוב. נזכור במיוחד את הלקח ההיסטורי: בית-המקדש הראשון שראה בעו', ע"ז גילוי עריות וש' ד' [בעוונותינו, עבודה זרה... ושפיכות דמים], אם נהרס, נבנה מחדש זמן מה אחר כך, אבל בית שני שבעו' ראה שנאת חנם למרות הצדיקים והחסידים של התקופה, לא נבנה מחדש.

11 ראה: הטל.

12 בארכיון המרכזי של הקונסיסטואר ליהודי צרפת, השוכן בפאריס, יש מספר תעודות התחומות בידי הרב הראשי משה וייל. רובן דנות בריב של וייל עם החילונים ובתלונות עליהם. מן התלונות עולה, כי הרב וייל היה יהודי חרד ואדוק ביותר, יותר מכל הרבנים הראשיים שהגיעו מצרפת לכהן באלג'יריה. במאי 1899 הוא אף הטיל חרם על המדפיס שולל באלג'יר, על כי פתח את בית-מלאכתו בשבת. חודש אחרי כן הטיל חרם נוסף על אליהו בן שמעון, מדפיס במקצועו, בגלל אותה סיבה. ראה: קונסיסטואר.

13 הביטויים העבריים במכתב המקורי — נתנו כאן בהדגשה (באות שמנה).

vous avez peur de n'être pas délivrés tous, à fuit :
 « je vous délivrerai tout à fuit » וְנִאֲמָרְתִּי
 « La shebena elle-même » הַשִּׁיבֵנוּ ה' אֵלֶיךָ וְנִשְׁבַּח
 vient à nous, et non, comme pour les autres
 גְּאוּלוֹת, où nous étions obligés d'aller vers elle ;
 la shebena nous ramène vers elle, et c'est ainsi
 que nous faisons הַשִּׁבֵנוּ .

Quando certains de nos enne-
 mis; acharnés, terribles, mettaient en avant, et
 croyant nous perdre, ce départ pour la Palestine,
 ils n'avaient aucun mérite
 de le faire. C'était le bon Dieu qui envoyait ce
 dans leur bouche טובה לטובה
 « Tout ce qui arrive dans ce
 monde ici-bas, Dieu l'accomplit pour sa gloire et
 la gloire de son nom béni, d'éternité en éternité,
 מִן הַעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם .

נורא אלהים מסקרישך... הוא נתן עו ותעצומות
 Si Dieu Tout-puissant est
 redoutable aux justes, que ne sera-t-il pas aux
 pervers.... Il donnera la force et la puissance à
 son peuple. Béni soit Dieu, Tout-Puissant » 1

Moïse Weil,
 grand-rabbin.

פ' שמת התריסר לג' (1899)
 Hammer

הנעים נרא כארץ
 עת הזמר הגיע,
 וקול התור נשמע בארצם
 « Les fleurs apparaissent sur le sol,
 « l'heure où chantent les oiseaux est venue,
 « et la voix de la tourterelle se fait entendre dans notre pays » .
 אחינו ורעינו . זרע קודש . ברוכי ה'
 Chers frères,

Nous avons le plus pressant devoir de porter
 à la connaissance de nos chers Coreligionnaires
 ce qui suit.

Pour des raisons que notre sainte Religion
 nous empêche de livrer à la publicité, nous leur
 disons :

Il faut en finir avec la situation si difficile où
 nous nous trouvons, et qui n'a duré que trop
 longtemps, et il faut absolument en sortir !
 Dès que nous nous réveillons bien, se réveilleront,
 en haut, se réveilleront.

Nous sommes obligés de commencer par faire
 le shalom, non-seulement avec nos ennemis person-
 nels, mais même avec
 ceux qui, de près ou de loin, se sont montrés quel-
 que peu les ennemis de la Religion :
 shalom שלום שרים :
 הרחוק וקרוב !

טובת הכלל. עלינו לגזור שתיקה על התרעומת המוצדקת שלנו ולהשתדל.
 במאמץ אין-סופי, להגיע להסכם עם האנשים האלה. בדרך זו, אחיי היקרים, נכין את
 המסלול הרחב של אחדות. מאומה אינו מונע אותנו מלעשות לאט לאט ובשכל, את
 המשפט המלווה תמיד ברחמים ולהביא את החוטאים למעשים טובים. ציון במשפט
 תפדה ושביה בצדקה.

האחדות נחוצה לנו באופן מוחלט כדי לממש את הנבואה הזאת :

עם ישראל, ובמיוחד עם ישראל כאלג'יריה ובצרפת, הגיע הזמן שיבין את ההכרח
 המוחלט לעזוב את ארצות המערב כדי ללכת להתגורר בירושלים ובטבריה. שעת
 השחרור מצלצלת בשעון של תחילת שנת התרנ"ט לפ"ג. הוא חייב להעביר לאחיו
 שבארצות אחרות את הכורח של כל אחד ואחד להתכונן לעלות להר ציון לכו ונלכה
 אל הר ה'. אחיי היקרים, דבר זה הוא דבר ריאלי שהתגשמותו קרובה, עת הזמיר הגיע
 והצורך בו נתגלה לנפשות יותר רוחניות מאחרים. אבן מקיר תזעק, האבנים עצמן.
 העץ, מדברים בקול רם ואומרים אמיתות אלה. האיזונו השמים ותשמע הארץ כפי
 שמשה רבנו ע"ה בישר בתורה: יהיו בתולדותינו ימים שבהם השמים והארץ עצמם
 ידברו.

ובכן, לא נבזו זמן, יפה שעה אחת קודם.

ננצל בלב ובנפש את הלקח הבלתי נשכח של צרותינו שלא יתוארו, כדי לבצע
 בדחיפות האפשרית את תוכניתנו לצאת לארץ הקדושה, ארץ ישראל, ארץ חפץ, צבי
 היא לכל הארצות. או כל אחד לבדו או בקבוצות של משפחות או של ידידים.

שתי ההערות הלן — מצויות במכתב המקורי.

- 1 בצורה כזאת שנקל על כנפות השכינה ונעבוד לכבוד שכינת עונונו וזה כל האדם. זאת היא המטרה
 היחידה שעלינו להשיג בשעה הנוכחית, החמורה כל כך.
- 2 לא תשנא את אחיך מי שעושה חטאים אחרים טועה לפעמים רק בזמן שהוא עושה אותם, אבל
 שנאת חינם היא מחלה מתמשכת שנמצאת בלב שנאת הבריות מציאי האדם מן העולם, והוא שונא
 ככיכול על שברא חברו, והנה כלנו בניו לה.

והוצאתי... והצלתי... וגאלתי. נאמר בפרשה של שבוע זה: והוצאתי אתכם ממצרים, ואם תחשבו כשתצאו יטרידו אתכם ב"מ: והצלתי. ואם אתם חרדים שלא תשחררו לגמרי וגאלתי 'אני אשחרר אתכם לגמרי'.

השיבנו ה' אליך ונשובה, השכינה עצמה באה אלינו, ולא כמו בעת הגאולות האחרות שהיינו צריכים ללכת לקראתה. השכינה מקרבת אותנו אליה וכך אנו עושים תשובה.

כל פעל ה' למענהו כאשר כמה מאויכינו, תקיפים, נוראים, רואים בהגירה זו לארץ ישראל אפשרות לאבדנו — ואתם חשבתם עלי רעה — לא היתה כל הצדקה לחשיבה זו. היה זה ה' ששלח את הקול הזה כפיהם, אלהים חשבה לטובה.

כל פעל ה' למענהו. כל מה שקורה בעולם הזה, ה' עושה אותו ותהילתו ולתהילת שמו הברוך מן העולם ועד העולם.

נורא אלהים ממקדשיך... הוא נותן עז ותעצומות לעם, ברוך אלהים.

משה וייל

רב ראשי

פ' שמות התרנ"ט לפ"ג

(יאנואר 1899)

הפניות ביבליוגרפיות

- J. Bauer, *L'Ecole Rabbinique de France (1830-1930)*, Paris (1930?). באורא
 A.P. Guedj, *L'antisémitisme à Alger au moment de l'Affaire Dreyfus: les journées d'émeutes de janvier 1898*, Paris 1977. גאו
- R. Attal, 'Le Consistoire de France et les Juifs d'Algérie: lettre pastorale du Rabbin Isidor (1873)', *Michael*, vol. 5 (1978), pp. 9-16. הטל
- M. Weil, 'Grabschriften von Tlemcen in Nordafrika', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 27 (1878), pp. 285-287. וייל, בית־קברות
- Le cimetière Israélite de Tlemcen*, Avignon 1881.
- , *Univers Israélite*, 1881, 1888-1890. וייל, העולם
 יאנקו
- C. Iancu, 'Du nouveau sur les troubles antijuifs en Algérie à la fin du XIXe siècle', *Les Relations entre Juifs et Musulmans en Afrique du Nord XIXe-XX siècle*, Actes de colloque International de l'Institut d'Histoire des Pays d'Outre-Mer, Abbaye de Sénanque octobre 1978, Paris 1980, pp. 173-187.
- Mi Kamokha, Pourime d'Oran (6 ab 5590 — 29 juillet 1830)*, Oujda 1951, Annexe No. 2. מי כמוך
- Cl. Martin, *Les Israélites algériens de 1830 à 1902*, Paris 1936. מארטין
 Consistoire de France, Paris, Dossier ICC 38, chemise 2, Consistoire d'Alger 1895-1899. קונסיסטואר
- S. Schwarzfuchs, 'Le judaïsme algérien devant le choix', *Les Relations intercommunautaires juives en Méditerranée occidentale XIII-XXe siècle*, Actes du colloque International de l'Institut d'Histoire des Pays d'Outre-Mer, Abbaye de Sénanque mai 1982, Paris 1984, pp. 203-210. שורצפוקס